

811.163.3'373.7
811.163.41'373.7
811.163.42'373.7
811.163.2'373.7

Лијана Макаријоска, Бисера Павлеска-Георгиевска

ФРАЗЕМИТЕ СО КОМПОНЕНТА 'БОЈА' ВО ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ КОНТЕКСТ

Боите имаат значајна улога во духовната и материјалната култура, односно имаат магиско, естетско, психолошко и симболичко значење. Предмет на нашиот интерес се хроматските фраземи, односно фраземите со компонента 'боја' имајќи предвид дека уште од најстарите времиња до денес за боите се размислувало како за посебен феномен, па се одликуваат со својата богата симболика одразена во народната култура, во литературата и во фразеологијата.

Споредбената анализа на фраземите отвора многу лингвистички и екстралингвистички прашања, за кои во секојдневието, во изучувањето на два јазика, во преведувањето итн., е потребно да се даде соодветен одговор (Терзијоска 2013: 8). На пр. македонскиот, српскиот, хрватскиот и бугарскиот јазик, иако се генетски сродни и ѝ припаѓаат на јужнословенската група јазици, сепак развиле различни восприемања и сфаќања за боите, особено кога станува збор за фраземите.

Фраземите со компонента 'боја' во македонскиот и во другите словенски јазици биле предмет на интерес на повеќе истражувачи (Никодиновска 2012: 293–302, 2015: 85–100; Терзијоска 2013; Велковска 2016: 45–49, Недкова 2008, Pintarić 2007: 178–182; Опашиќ, Spicijarić 2010: 121–136; Hrnjak 2010; Turk, Опашиќ, Spicijarić Paškvan 2012: 269–282; Cindrić 2015 и др.). Во однос на сличностите и разликите во семантичкиот опфат на фраземите што имаат ист или сличен лексички состав, или пак разлики во компонентата 'боја' или некоја друга компонента од фраземата, се

изделуваат и оние фраземи за кои не постои соодветна фраза со компонента ‘боја’ во другите јазици и сл.

Нашата анализа опфаќа материјал од фразеолошките и толковните речници, како и од трудови посветени на фразеологијата на српскиот, бугарскиот и хрватскиот јазик, но и нови фраземи коишто се потврдени во јазикот на медиумите и во македонската литература.

Фраземите ги подредуваме во групи според компонентата ‘боја’, при што укажуваме на припадноста на фраземите кон поодделни семантички полиња според фразеолошкото значење, а со цел да добиеме увид во сличностите или разликите во одделни јазици, ги споредуваме со фраземите од српскиот, хрватскиот и бугарскиот јазик.

Црната боја често е спротивставена на белата, како доброто и злото. Нејзината богата симболика се одразува и во фразеологијата. Фраземите коишто како составна компонента ја имаат црната боја може да се поделат во повеќе подгрупи со оглед на значењето на кое се однесуваат. Најголема група се фраземите во кои на црната боја ѝ се придава негативно значење.

Со оглед на тоа што црната боја најчесто се поврзува со смртта, ги бележиме фраземите: го покри црната земја ‘умре’, си го чека црниот ангел ‘си ја чека смртта’, како да го голтна црната земја ‘исчезна, умре’. Слични фраземи со ова значење има и во хрватскиот: на пр. *otići pod crnu zemlju, pokrila je koga crna zemlja; biti pod crnom zemljom* ‘мртов е’, *otjerati (poslati) koga pod (u) crnu zemlju* ‘предизвика нечија смрт’, *sastaviti (složiti) koga s crnom zemljom* ‘убие некого’. Во српскиот јазик: *загрлила (пољубила) је [некога] црна земља, <црна> земља [некога] крије* ‘некој е во гроб’; *<црна> земља [некога] привлеачи* ‘некому му се ближи смртта, наскоро ќе умре’; *све је црна земља* ‘сè е исто, без оглед на разликите меѓу луѓето сите ги чека ист крај, сите луѓе имаат ист крај’. Во бугарскиот ги среќаваме: *предавам на черната земя* ‘погребувам некого’, *да те вземе черната земя* ‘клетва: да умреш’ итн.

Црната облека е симбол на жал, тагување за покојник, па таа симболика се наоѓа во заднинската слика на фраземите: завие во црно ‘ужали некого со нечија смрт’, ‘унесреќи некого’, црно носи ‘во жалост е’. Во хрв. *obići se (zaviti se) и crno, zavijati/zaviti koga и crno*, во срп. *zaviti [некога] у црно*. Во бугарскиот, пак, ваквиот тип фраземи се користат и со иронија, со сосем спротивното значење, па така фраземите *ще вџржа черна кџрна* и *ще си вџржа черно на подметката* означуваат ‘не сум тажен, не тагувам за никого и ништо; воопшто не ми е грижа, не ме засега’. Наспроти овие се фраземите *вџрзам черно* и *ходя в черно* ‘човек што е во жалост’.

Црната боја симболизира несреќа, зло и сл. на пр.: црн ден 'несреќен ден', црн петок 'кога во календарот се совпаѓа со датата 13, баксузен ден'; 'прв ден на предбожиќни распродажби во Америка и некои други земји', црно време, за црни денови 'за тешки времиња'; црна страница 'трагичен, тажен период настан (во историја, биографија)' итн. И во бугарскиот, српскиот и хрватскиот јазик ги бележиме овие фраземи со истото значење, на пр. во буг. *за черни дни, черна недела, черни дни*; срп. *црни дан, црни дани*, хрв. *crni dan/dani, crni petak*.

Ќе ги споменеме и фраземи работи како црн ѓавол 'многу се мачи'; работи за црни очи 'работи без материјален надомест'. Во буг. како во мак. се употребуваат *за черните ми очи, за черните ти очи* 'без лична корист или интерес' *за черните очи (на некого)* 'залудно, безуспешно', а во срп. го среќаваме делумниот еквивалент што наместо бојата, ја содржи придавката *леп: на (за) лепе очи (због лепих очију)*.

Негативните чувства, состојби се опишуваат и со неколку фраземи во кои црната боја најавува 'тешкотија, претчувство за несреќа', како што е црни мисли 'песимистички, негативни мисли', црно му се пишува 'не му се предвидува ништо добро', му падна црно перде пред очите 'му стана многу мачно, тешко, тешки мисли го совладаа'. Сп. и во хрв. *crne misli, crne slutnje* и *crno se piše komu, baviti se (predati se) crnim mislima*, во срп. се користат и делумните еквиваленти *зло се [некоме] пише*, и *имати мрак испред очију*, во буг. *черни мисли, черно ми е пред очите, чернее ме пред очите, става ми черно пред очите, причернява ми пред очите*.

Концептот на малодушност, песимизам, лошо расположение може да се опише со фраземата на сè гледа црно или црно му се гледа 'голем песимист', низ црни очила 'гледа на работите негативно', го гледа своето црнило 'си ја гледа маката'. Во буг. се употребува истата фразема *гледам през черни очила*, но и *гледам с черни очи*⁴⁹, а и во срп.: *гледати (посматрати, проматрати* и сл.) *кроз црне (тамне, мутне) наочаре [<на> нешто]*; и хрв.: *gledati sve crno*, како и *gledati na što kroz crne naočale*.

Со црната боја во фраземи може да се означи злоба, злонамерност, злобна личност: црна душа 'препреден, подмолен човек', му го оцрни образот 'го посрамоти; му ја уништи честа', како црна овца 'што се издвојува од другите во негативна смисла'. Со вакво значење се употребуваат во хрв. *metnuti (uvaliti) komu crn komad u torbu* 'му подметна некому нешто', *prikazivati/prikazati (slikati/naslikati, ocrtati) koga, što u crnim bojama* 'прикажа некого во лошо светло, зборува лошо за некого',

⁴⁹ Во буг. се користи и фраземата *право, куме, та в черните очи* 'без заобиколувања, директно, отворено и смело'.

а во фраземата *crni Anđeo* ‘лошо, злобно суштество, ѓавол’, црната боја е симболична; во буг. *черна душа, описвам с черни бои, очерням някого* ‘претставува во лошо светло’, *представям в черна светлина, очерням му кџцата* ‘му нанесов големо зло, тешкотија, мака’, *той е черната овца, черна овца*; како и во срп. *представити / представљати* [некога, нешто] *у црној (тамној, ружној) боји*.

Незаконска или криминална дејност се изразува со црната боја во пр.: на црно ‘1. продава, купува незаконски, со висока цена (при продавање дефицитарни стоки), 2. работи незаконски, без плаќање на средства за социјално или друго осигурување’; црн пазар ‘илегална економија во која стоките, услугите и сл. не се дел од официјалната економија, па затоа и не се оданочуваат’; црна берза ‘црн пазар’; црни (валкани) пари ‘пари добиени по незаконски пат, нечесно заработени, скриени од Управата за јавни приходи’; црн бизнис ‘незаконски бизнис’ итн. Во хрв. се употребува *na crno, raditi na crno; rad na crno; kupiti na crno; crno tržište* и *crna burza*. Фраземата *crni fond* во хрв. има две значења: 1. пари собрани за илегална исплата, 2. пари што се чуваат за тешки денови. Во срп. исто така се употребува фраземата *радити на црно*. Во буг. со ваква конотација се среќаваат: *на черно, черна борса, черна каса, билети на черно, черно дело*.

Фраземите црна работа ‘тежок физички труд’ и црн фонд ‘резервен фонд, пари кои се чуваат за непредвидливи и тешки времиња, најчесто за немилни настани (често скриени)’ значенски се одвојуваат од оваа подгрупа. Во бугарскиот фраземите *вѐрша черната работа* и *черна работа* се користат за ‘макотрпна, валкана и непријатна работа’.

Ќе ги споменеме и фраземите црн список / листа ‘список на непожелни луѓе, фирми, честопати поврзани со прекршување на закон, криминал’ и црна книга ‘книга, список со имиња на непожелни, сомнителни лица’, запиша во црниот тефтер ‘забележи неког како лош, сомнителен, непожелен’. Во хрв. *crna lista* и *crna knjiga, biti zapisan (upisan) и crni knjigu/cрној knjizi* се со истите значења, како и во буг. *записвам в черния тефтер (списък), слагам в черния списък (тефтер)*, а во срп. *бити записан у црној книзи*.

Посебна подгрупа се споредбените фраземи што се темелат на визуелниот аспект на боите. Коса, брада, мустаци со изразено црна боја се споредуваат со јаглен, катран и сл. Со значење ‘многу, изразито црн’ се употребуваат: црн како гавран / гавраница, црн како катран, црн како ѓавол, црн како кумур, црн како ноќ, црн како кумбе, црн како Циган, црн како Арап, црн како гламна, црн како гумче, црн како сифт, црн како

жужер / жужел⁵⁰ црн, црн како капинка, црн како од волот рогот, црн како саѓи, црн како сенка, црн како тунел, чивит црн и др. Сп. и во хрв. *crn kao ugljen, crn kao gar, crn kao katran, crn kao vrag*; во буг.: *черен като гарван, черен като въглен, черен като дявол, черен като абонос, черен като арапин, черен като катран, черен като гавран*; во срп.: *црн као гарван; црн као угљен; црн као враг, црн као гар*. Во хрв. и срп. се користи фраземата *crni Ciganin*, односно *црни Циганин* и за 'многу сиромашен човек, човек од дното'.

Посебна група се фраземите што не се поврзани со некое заедничко значење, но заедничка им е компонентата црн којашто го мотивира нивното значење: црно злато 'нафта'; црн хумор морбиден хумор', црн ангел 'ангелот на смртта', и др. Сп. и во хрв. *crni humor, crni Anđeo, crno zlato*, во срп. *црни хумор, црно злато*, а во буг. *черно злато, черно злато*. Она што е заедничко за овој тип фраземи (со ангел, хумор) е што компонентата што носи позитивна конотација се негира со компонентата *црн* што придонесува со негативно значење за целиот израз.

Ќе наведеме и некои фраземи со компонента 'црн' што се со различни значења, на пр. црна кутија 'систем кој служи за откривање причини за авионски и друг вид несреќи (обично има портокалова боја)', црна вдовица 'терористка – самоубиец; вид отровен смртоносен пајак': црн народ 'сиромашен, кутар, обесправен народ', црна точка 'место на пат каде што многу често се случуваат несреќи', црна магија 'магиски ритуали со чија помош може да се нанесе зло', за црна срамота / црни резили 'многу се засрами', црното грозје е послатко 'црномурестите девојки се поубави од русите', црниот континент 'Африка'. Сп. и хрв. *crna tagija*, срп. *црна магија*, во буг. *черна кутија, черна магия, черна любов, черна дупка, черна точка, черна прокуда, черно петно, черният континент*.

За разлика од црната, **белата** боја носи позитивна конотација. Таа е симбол на: чистота, невиност, совршеност. Белата е божествена боја, боја на рајот и вечноста, литургиска боја на најголемите празници Велигден и Божиќ, како и на поглаварите на католичката црква, папите. Таа е боја на новороденчињата и децата, но и на староста. Го означува и преминот од едно животно доба во друго (раѓање, крштивка, брак) симболизирајќи нов живот за кој сè уште не се знае како ќе биде (Cindrić 2015: 30, сп. Brenko 2009: 47), па станува боја на откритие и преобразба (Cindrić 2015: 22, сп. Chavalier–Gheerbrant 1983: 47).

⁵⁰ вид бумбар, тврдокрилец Carabus.

Постојат фраземи во кои белата боја имплицира спротивност на некоја неизречена стварност. На пр. фраземата бела вдовица ‘жена чиј маж е отсутен долго време (жена на печалбар, на затвореник и сл.)’, значи и ‘хибриден вид на висококвалитетен канабис со психотропно дејство’. И во хрв. се употребува фраземата *bijela udovica* ‘женско лице чиј маж е отсутен’, но и *bijeli udovac* ‘машко лице чија жена е отсутна’, како и во срп. *бела (сламната) удовица, бели удовац*, а во буг. само *сламена вдовица*.

Со оглед на тоа што белата е боја на староста таа симболика ја наоѓаме во фраземите во чија заднинска слика е белата боја на седата коса што ја имаат луѓето во постарите години од животот: бела глава, му побелува косата ‘1. остарува 2. побелува од грижи’. Сп. и во хрв. *bijela brada* ‘стар човек’, *bijeje godine* ‘старост’, *bijela glava* ‘паметна, искусна личност’. Во буг. фраземата *бял човек* се однесува на ‘финансиски добро ситуирана личност чии права се почитуваат’.

Белата боја во примерот тргна во / по белиот свет ‘отиде далеку, во непознато, надвор од земјата, насекаде’ има симболика на нешто непознато, далечно, замина по белиот свет ‘замина надвор од земјата’, виде бел свет ‘отиде надвор од земјата, посети далечни, непознати места’, бел свет да види ‘да оди надвор од земјата, на далечни, непознати места’. Сп. и хрв. *bijeli svijet*, срп. *бели свет*, буг. *бял свят* ‘убав, спокоен живот’. Во буг. фраземата *да види бял свят* значи ‘да му се случи нешто убаво’, а пак *виждам бял свят* ‘роден сум, се појавувам; нешто се реализира’.

Овде може да се спомене и фраземата гледа бело некого ‘1. гледа недоветно, глупаво, со неразбирање 2. се прави дека не гледа (некого), не придава важност (некому), не сфаќа’. Сп. и хрв. *gledati koga bijelo* ‘го гледа со неразбирање’; срп. *гледати бело*. Во буг. фраземата *гледам с бялото на очите си* значи ‘на некого му се лутам, незадоволна сум, кон некого имам лош однос’.

Со фраземата бела смрт се опишува смрт предизвикана од премрзнување и тука белата боја има визуелна улога (белото е студено, снег и мраз), а може да означува и смрт од прекумерна доза на дрога (од хероин), но и др. на пр. шеќер или сл. Сп. и во хрв. *bijela smrt*, срп. *бела смрт*, буг. *бяла смърт*. Во буг. фраземата *бяла отрова* означува и ‘наркотици, најчесто хероин или кокаин’.

Во примерот бела врана, бел гавран ‘нешто ретко, различно од другите’, белата боја е во спротивност со стварноста, а се работи за интернационално позната фразема, што се однесува на личност што со своето однесување се издвојува од својата средина и заедничко е тоа што во заднинската

слика е животно (гавран) што во стварноста нема бела боја. Сп. и во буг. *бяла врана*, срп. *бела врана*, хрв. *bijela vrana*.

Споредбените фраземи се карактеристични и за оваа група и вообичаено означуваат изразено бела боја на нешто, а белата боја има визуелна улога. Со значење 'многу бел' во македонскиот јазик се среќаваат: бел како млеко, бел како снег, бел како алабастер, бел како аспра, бел како бисер, бел како гулаб на мирот, бел како (бел) лист хартија, бел како маштеница, бел како свила, бел како слонова коска, бел како стиропор, бел како карфиол, бел како јајце и др.

Визуелната мотивација поттикнала и значење што укажува на нарушена физичка или психичка состојба на човекот, т.е. 'многу блед, со нарушено здравје; многу исплашен' во фраземите: бел како креда / вар, бел како сид, бел како пепел, бел како свеќа, бел како слана и др.

Во хрв. се среќаваат: *bijel kao kreda*, *bijel kao kreč*, *bijel kao zid*, *bijel kao inje*, *bijel kao mlijeko*, *bijel kao snijeg*, во буг. *бял като тебешир / платно*; *бял като стената*; *бял като вар* 'многу бел, блед' и со истото значење во срп. *бео као зид*, *бео као креда*, *бео као креч*, *бео као млеко*, *бео као папир*, *бео као снег*. Едно исто значење е предадено преку аналогни фраземи, иако сликите се различни (споредбено во буг.: вар, платно, стена; во срп.: креда и др.).

Кај голем дел од фраземите при преведувањето не наоѓаме соодветник т.е. постои јазична асиметрија⁵¹.

Во употреба се фраземи со компонента бел со разни други значења, на пр. бело злато 'памук', 'метал', бело духовништво 'незамонашени духовни лица', бело робје 'трговија со луѓе'; бела чума '1. наркоманија 2. свесно пометнување; воздржување од пород; паѓање на наталитет', лекарска бела чума.

Ќе ги наведеме и бела лага 'лага што се користи за прикривање некоја болна вистина', бели мантили 'медицински персонал', бела ноќ 'организирање на разни културни иницијативи кои траат цела ноќ', бели ноќи 'поларни ноќи', бел спорт 'тенис, скијање, едрење'; бела магија 'магија која делува во хармонија со натприродните и паранормалните

⁵¹ Со изразена експресивност се одликуваат бугарските иронични фраземи, кај кои поради постоењето на определена парадоксалност во сликата (т.е. несовапаѓање меѓу формата и содржината) се раѓа ироничната оценка во значењето: *бял като вџлен*; *бял като на тенџерата дъното*; *бял като кюмюрджия*, *като циганин* 'многу црн' итн. Во буг. има и клетви и благослови, како и во мак. за разлика од срп. и хрв.: *Да те забуљат в бяло*; *Под бяло да легнеш*; *Ега хванеш черния свят* 'да умреш'; *Да те видя на бял кон* 'да се отличиш' и др., што се интересна психолингвистичка особеност на јазикот (Недкова 2008).

сили; обред што се прави за да се помогне некому; бел прашок кокаин’, бела хроника ‘информации за настани со политичко-општествен карактер’.

Белата боја симболизира светлост, па се вели на/по бела виделина ‘преку ден, кога е светло’, додека со негативна конотација се користи во (не) види бело видело/ бела виделина ‘нема мир од нешто’; излегува на бела виделина ‘се разоткрива’; изнесува на бела виделина ‘обелоденува’, јасно како бел ден ‘многу јасно’. Сп. буг. *не виждам бял ден / свят* ‘води тежок живот’, *не виждам бяло видело*; во срп.: *не видети бела дана, не видети бела (белога) дана* ‘1. е презафатен, нема време за излегување, за дружење и сл. 2. не остане жив’; *не видети белога бога* ‘не излегува од дома, не контактира, не се дружи со луѓе’. Како временска определба се користи фраземата додека да обели (побелее) гавранот ‘никогаш’ и во неа постои нелогична мотивираност на значењето.

Со чесноста се поврзуваат фраземите го обелува образот / со бел (чист) образ е (излезе / излегува со бел образ) ‘се истакнува со некакво чесно дело, прави нешто со што може да се гордее; си го потврдува или подига угледот’; со бел образ ‘може да се гордее со својата чесност, професионализам’.

Во употреба се и неколку фраземи во кои паралелно се застапени **и црната и белата** боја како нивни компоненти. Имајќи предвид дека нивната симболика е спротивставена, антонимна, и фраземите со овие две бои означувајќи контраст искажуваат експресивност, на пр. црно на бело ‘1. писмен доказ за нешто, документ. 2. напишано јасно; или пак под привиден апсурд се изразува ‘обид за изведување на невозможното’ или ‘свесно прикажување на нешто дека е лажно, т.е. замајување некого’ или кога некој сака да го прикаже лошото како добро: црното бело го прави ‘ја извртува вистината’; белото го прави црно ‘го кажува спротивното’, за белото вели црно ‘зборува за инает, тврдоглав; прави голема грешка’, еднаш вели бело еднаш црно ‘е контрадикторен’, црното го прави бело, а белото црно ‘ја искривува вистината’, (не) разликува црно од бело ‘(не) прави разлика/ (не) е глупав’, црното го прави бело ‘прикажува нешто сосема спротивно од реалното’, сака од црно да направи бело ‘сакајќи да ги прикаже работите како што му одговараат, ја извртува вистината’ и др.

Се бележат и примерите бели пари за црни денови, чува бели пари за црни дни ‘пари заштедени, сочувани за тешки времиња’, ни црна ни бела (не кажа, не проговори, не одговори, не рече и сл.) ‘ништо не кажа, не проговори, не одговори’; црното бело не бидува ‘фактите не може да се изменат’ итн. Сп. и во буг. *бели пари за черни дни; ни черно, ни бяло (не казвам), на черното казвам (викам) бяло* ‘го тврдам обратното’ во срп.: *ни*

црне ни беле (не рећи), *прогласити црно за бело*, во хрв.: *čuvati (ostavljati, sakupljati) bijele novce za crne dane* 'штеди за денови на сиромаштија'; *ne reći ni crne ni bijele* 'молчи', *ili bijelo ili crno* 'исклучиво добро или лошо', *crno na bijelo/bijelom/bijelu*; *od crna činiti bijelo*; *proglašavati/proglasiti crno bijelim (za bijelo)*.

Сивата боја настанува со мешање на белата и црната и има симболика на просечност, двовидост, па дури и злодевност. Визуелно, сивата боја е боја на маглата и пепелот, па така симболизира тага, меланхоличност, а во христијанството жалење и понизност (сп. Cindrić 2015). Во македонскиот јазик не се застапени многу фраземи со сивата боја, на пр. сива еминенција 'личност што делува во сенка, но пресудно влијае врз случувањата', сива економија, сив пазар 'назаконски пазар, пазар надвор од законот', сиво секојдневие 'монотонија'. Сп. и во хрв. *siva eminencija, sivo tržište*, срп. *сива еминенција, сиво тржиште*, буг. *сив кардинал, сив бизнес, сив сектор, сива икономика, сиви продажби, сиво ежедневие*. Во буг. се среќава и *брада сива, глава дива* 'тврдоглав човек'.

Црвената боја во македонската култура симболизира: крв, оган, љубов, страст, сила, храброст, а подоцна со оваа боја се сврзало уште едно универзално значење – протест, револуција, побуна (Терзијоска 2013: 73). Со црвената боја се нагласува важноста и се свртува вниманието кон нешто во фраземите црвен тепих / килим 'привилегиран третман на познат гостин, црвена нишка 'нишка водилка / основна мисла'. Сп. во хрв. *crveni tepih* 'почесен дочек' и *dočekati koga s crvenim tepihom* 'го дочека како важна личност'; *provlači se kao crvena nit što* 'нешто што е главна мисла, основна идеја' (Cindrić 2015: 30).

Фразема со нагласена симболика на црвената боја е како црвено на бик 'нешто што нервира, раздражува, доведува до безумие'. Се среќава и во хрв. *kao biki crvena krpa* 'провокација' и во буг. *гледам като бик на червено*.

Значењето 'е должен' се однесува на фраземата црвено салдо 'влегува во минусно салдо'. Во хрв. аналогно се користи *biti u crvenom* во која во заднинската слика е мастилото во црвена боја со која се бележеле долговите на сметките (Cindrić 2015: 31).

Побројна група се фраземите во кои црвената боја има визуелна улога, односно споредбените. Човековото лице може да добие црвена боја од повеќе причини. Ако се работи за лутина или бес, тогаш се споредува со пиперка: црвен како пиперка (од студ и сл.), црвен како патлиџан (од сонце, срам и сл.), црвен како крв, црвен како ружа, црвен како каранфил, црвен како лубеница, црвен како јагода, црвен како вино 'многу здрав'. Црвеното јаболко симболизира здравје, виталност, па се вели црвен како

(тетовско) јабољко ‘здрав на изглед’, додека за црвенило предизвикано од сонце, изгореници на кожата се употребува црвен како жар / жар црвен ‘многу црвен (од сонце)’, но и двете фраземи се користат за означување интензитет на бојата. Ќе ги наведеме и црвен како рак ‘многу црвен (во лицето), изгореници од сонце’. За црвенило како резултат на срам се користи црвен како булка/божур ‘поцрвенет од срам’.

И во хрв. црвенилото на лицето, но и на бојата на некој предмет може да се спореди со цветот на макот *crven kao mak*. Ако е резултат на срам или непријатност се споредува со домот *crven kao paradajz (rajčica)* и со рак *crven kao rak*. Визуелниот аспект се огледа во *crven kao jabuka*, каде што црвенилото е одраз на доброто здравје и *crven kao krv* ‘многу црвен’, што најчесто се користи за да се опише некој предмет (Орашиќ и Spisjariќ 2010: 123). Во буг. се користат *червен като ябълка, червен като рак, червен като мак, червен като крџв, червен като божур, червен като огън, червен като панджар, червен като калинка*, а во срп. *црвен као јабука, црвен као рак, црвен као мак, црвен као крв*. Во буг. ја среќаваме и фраземата *червенея се като Битолски просјак* ‘силен, здрав и чуван, дебел сум’.

Фраземата црвен и бел се среќава со значење ‘здрав на изглед’, а визуелната функција на црвената боја се огледа и во: е црвен во носот ‘црвен по природа, од студено, од алкохол’, има црвени очи ‘црвен од плачење/ од возбуда’.

Црвената боја симболизира опомена, забрана и често се користи за да значи дека нешто не смее да се направи. На пр. во фудбалот црвен картон, црвено светло кај семафорот, црвени знаци за забрана во сообраќајот и сл. (Пачовска 2017: 21). Фраземата потекнува од спортскиот жаргон црвен картон ‘картон што му се покажува на играч кога се исклучува’, но нејзината употреба се проширува и може да означува ‘забрана, стопирање на дејност’. И во хрв. *dobiti crveni karton* се користи за ‘исклучи некого од заедницата, лиши некого од положба’; *dati crveni karton* ‘предупреди некого за пропусти во работата, му даде строга опомена’ (Cindriќ 2015: 39–31). Во буг. *червен картон, вдигам червен картон*.

Црвената боја се поврзува со одредени општествено-историски случувања: црвена буржоазија ‘раководството на комунистичката партија; новонастаната политична владејачка класа во државите со социјалистичко уредување’; црвена република ‘што се раководи од идеите на комунизмот’; црвена армија ‘вооружените сили на СССР од 1918’; црвена Гарда ‘војници на црвената армија’; црвено знаме ‘1. симбол на социјалистичка револуција, 2. знак за опасност 3. знак за застанување на возилата во автомобилски трки’.

Во буг. фраземата *червена бабичка* означува 'приврзаничка на БКП, која безрезервно ја поддржува политиката на својата партија'.

Паралелно со црна врана, може да се сретне и фраземата *црвена врана* 'некој што се изделува од другите'.

Жолтата е најтоплата, најекспанзивната и најсјајната боја (Chavaliier-Gheerbrant 2007: 916). Поради позитивните особини на Сонцето таа симболизира и топлина, оптимизам, веселба, плодност, богатство, напредок, вечност. Но, има и негативни значења. Бидејќи се врзува со есента, таа е боја на зрелоста, староста и пропаѓањето. Жолтата боја може да биде и знак за болест затоа што болните луѓе неретко имаат жолта кожа (Cindrić 2015: 39–41). Жолтото е боја и на лудилото, а причината може да се бара во фактот дека шафранот, цвет што се користи за добивање жолта боја, содржи супстанција што може да предизвика неконтролирано смеење (Cindrić 2015: 39–41).

Во мак. се употребува *жолто комбе* што асоцира на невропсихичко растројство. Сп. во хрв. *žuta kuća* 'ментална установа', *došla je žuta minuta* 'момент во кој испровоциран човек губи контрола', во срп. *жу́та минута* 'привремена непресметливост, лудило', во буг. тој што *има жълта книжка* е 'доказано луд'.

Поради болест човек може да добие жолта боја, па се споредува со лимон: *жолт како лимон* 'лоша здравствена состојба', но истата фразема се употребува и за означување интензитет или нијанса на жолта боја, како и пр. *жолт како дуња*, *жолт како месечина*, *жолт како алтан*, *жолт како дукат*, *жолт како смил*. И во хрв. *žut kao limun*; *žut kao vosak*; во буг. *жълт като лимон*, *пожълтял като диня*, во срп. *жут као лимон*, *жут (блед) као восак*, *жут као цекин*.

Фраземата *жолта треска* означува 'тропско вирусно заболување со треска и грозница што се пренесува преку каснување од комарецот'. Во буг. фраземата *жълтата гостенка* се користи како еуфемизам за 'туберкулоза'.

Од спортскиот жаргон е преземена фраземата *жолт картон* 'картон покажан на играч како опомена', што се јавува и за 'предупредување'. Во хрв. *dati/davati žuti karton* 'предупредува за пропусти или грешки' и *dobiti/dobivati žuti karton* 'предупреден е за грешките или пропустите' (Орашиќ и Сперијариќ 2010: 132). Исто и во буг. *показвам жълт картон*.

Фраземата *жолта фаза/аларм* означува 'опасност од невреме'. Со истото значење се употребуваат и во хрв. *žuti alarm* и срп. *жути аларм*.

Ќе ја наведеме и фраземата *жолто злато* 'скапоцен метал со жолта боја', што преносно се користи и за скапоцени нешта, со голема важност и вредност, а со изразено жолта боја, пр. жолто злато може да означува

тутун, зачинот куркума. Во буг. *жълтия метал* се користи за ‘злато’, а фраземата за *жълти стотинки* значи ‘многу евтино’.

Честа е фраземата *жолт печат* ‘печат со сензационална, безвредна содржина; печат кој ги изневерува интересите на работничката класа’. Сп во хрв. *žuti tisak* ‘весници што се занимаваат со озборувања’, гласини за славни личности’ и *жута штампа* во срп., а во буг. *жълт печат, жълта преса, жълти страници*.

Ќе споменеме уште неколку фраземи од буг.: *има жълто на гаиците, направям жълто на гаиците, ожълтих гаиците, имам жълто на гъза* ‘многу силно се израдува’ и *кога се покачи свиня с жълти чехли на круша* ‘никогаш нема да се случи’.

Зелената боја буди асоцијација на природа, живот, плодност, сила, обновување и бесмртност. Наспроти црвената што означува забрана, зелената значи допуштање и слободен премин.

Симболиката на младост и незрелост, неискуство се огледа во фраземите *млад и зелен* ‘сè уште не е психички зрел’, *си умре млад и зелен* ‘умре млад, пред време’, *уште е зелен* ‘уште е млад’; *жив зелен* ‘неопитен, незрел’; *зелен та однесен* ‘уште е млад/ не е психички зрел’ *зелен како тиква* ‘неопитен, незрел’; *од зелена тиква семе зема* ‘бара совет од неискусен човек’. И во хрв. се користи *biti mlad i zelen* ‘е млад, неискусен, незрел, наивен’, во буг. *млад и зелен/зелена глава*. Иако зелената е симбол за младоста, во хрв., буг. и срп. и жолтата се јавува во таква употреба, па *žit oko kljuna* во хрв. значи ‘многу млад и неискусен’, во буг. *имам жълто околу устата (под мустака)*, с *жълто околу устата*, а во срп. *бити жут око кљуна*.

Фраземата *не умри магаре до зелена трева* значи ‘не се знае како ќе биде една работа, нешто несигурно’. Сп. во срп. *не липши, магарче (магаре), до зелене траве (док трава нарасте)*, а во буг. наместо компонентата магаре се користи зоонимот коњ *трай коњо, за зелена трева*.

Зелената боја симболизира билки и природа, упатува на земјоделски производи, па оттука е и составот *зелен пазар* ‘пазар на кој се продава овошје и зеленчук’, кај нас од скоро постои и *зелена берза* ‘назив на здружение на земјоделци’, *зелен кредит* ‘кредит наменет за проекти за подобрување на животната средина; еколошки кредит’, а под поимот *зелена партија* се подразбираат ‘политички формации коишто на преден план во своите програми ги имаат еколошките вредности и заштитата на природата’. Тука ќе ги наведеме и: *зелена површина* ‘површина покриена со обилна вегетација’, *зелен појас* ‘дрвја линиски насадени, што претставуваат еден вид природна граница или заштита’, *зелен покрив*

‘кровна површина насадена со зеленило’. Во хрв. се користи фраземата *imati zelenu ruku* за ‘некој што успешно одгледува цвеќе’.

Како што споменавме наспроти црвената боја којашто симболизира забрана, зелената симболизира допуштање, дозвола, па оттаму фраземите даде зелено светло ‘одобри, допушти некому нешто’; добие зелено светло ‘му е одобрено, дозволено нешто’. Сп. во хрв. *dati/davati zeleno svjetlo; dobiti/dobivati zeleno svjetlo*, во срп. *дати [некоме, нечему] зелено светло*, додека во буг. фраземата *давам зелена светлина* означува ‘разрешувам нешто’.

Зелената боја на лицето посочува на лоша здравствена состојба, како жолтата и белата, каде што до израз доаѓа нејзината визуелна улога, па така кога за некој ќе се каже дека е зелен во лицето значи дека ‘е болникав’, зелен/позеленет како ливада ‘што е во лоша здравствена состојба’. Фраземата, пак, е зелен од бес / позелене од бес се однесува на некој ‘многу лут’. Во хрв. *biti zelen u licu* значи ‘лошо изгледа, чувствува мачнина’; исто и со значењето ‘многу му завидува’ се користи *biti zelen/pozelenjeti od zavisti*.

Човекот може да биде зелен од страв ‘многу уплашен’, зелен од завист ‘многу завидлив’. Ќе ја споменеме и фраземата блуе зелени гуштери ‘повраќа’. Во буг. се користат синонимно *позеленявам като гуштер, позеленявам от гняв, позеленявам от обида, позеленявам от яд*.

Во заднинската слика на фраземата седнува на зелена маса е зелената боја на платното со кое биле покриени масите на кои се носеле одлуки, па таа значи ‘седнува да преговара’. Во хрв. и срп. е со истото значење како во мак., хрв. *za zelenim stolom* и срп. *решавати за зеленим столом* ‘на неслужбено место, на место одредено за носење важни одлуки’, но во буг. фраземата *изправам пред зелената маса* значи ‘дава некого на суд’.

Со **сината** боја се забележани само неколку фраземи во македонскиот јазик, а ретки примери има и во останатите јужнословенски јазици. Поради асоцијацијата на небесно и божествено, сината станува кралска боја. Таа симболизира мир, поврзаност и договор (Cindrić 2015: 33–35 сп. Brenko 2009: 62). На европските јазици, па и на македонскиот им е позната фраземата сина крв ‘благородно, аристократско потекло’. И во хрв. *plava krv* и во срп. *човек плаве (модре) крви*, а во буг. *синя кръв*.

Сината има визуелна улога и во син коверт ‘мито, подмитување’. Во хрв. *plava kuverta*, срп. *плави коверат*. Составот сини беретки се користи за ‘мировни сили’, во хрв. *plave kacige*, срп. *плави шлемови*, буг. *синя каска*.

Во мак. и сината птица како ‘симбол за среќа’, во буг. *синя птица*, хрв. *плава птица*.

Ќе ги споменеме и сино гориво ‘природен гас’, термилошкиот состав син јазик ‘незаразна вирусна болест на домашни и диви преживари’, сината планета за ‘планетата Земја’ и др. Сп. во буг. *синьо гориво*, *син език*, *синята планета*, хрв. *plava planeta*, срп. *плава планета*.

Карактеристични се споредбените фраземи син како небо, син како море за означување ‘нијанса или интензитет на сината боја’, син како цигер ‘многу син, модар’. Сината боја овде има визуелна улога.

Розовата боја ја добила својата симболика во текот на XVIII век, кога се врзува со нежноста на девојчињата, а денес добива нови значења и со нејзиното свесно истакнување се тежнее да се срушат предрасудите и стереотипите поврзани со особините на жените, па се нагласува нивната сила и самодоверба (Cindrić 2015: 45).

Во мак. се употребува фраземата прикаже некого/нешто во розово светло ‘прикажува некого во подобро светло, со подобри особини од реалноста’. Сп. хрв. *prikazati/prikazivati koga, što u ružičastoj boji*, срп. *приказати / приказивати (видети / гледати, представити / представљати)* некога, нешто у *ружичастој боји*, буг. *розова светлина*, *розово бъдеще*, *розови мечти*.

Со значење ‘оптимистично гледа на нешто’ се користи гледа низ розови очила. Сп. во хрв. *gledati kroz ružičaste naočale* <na> *što*, во буг. *виждам в розово*, *гледам през розови очила*.

Со оглед на честата употреба на фраземите со компонента ‘боја’ во секојдневната комуникација, присуството на афективни и социокултурни конотации, кои се од голема важност за запознавање на културата и на менталитетот на една нација, неопходно е да се вршат комплексни анализи на фраземите кои сè уште претставуваат отворено поле за истражување. Претставените примери ја потврдуваат универзалноста на претставите за боите во македонскиот јазик, а слична е состојбата и во споредуваните јазици, односно хрватскиот, српскиот и бугарскиот. Сепак во многу случаи се исцртува и посебноста и различноста на овие словенски народи од етнокултурен аспект.

На пр. во македонскиот јазик особено се издвојуваат примерите на споредбени фраземи со црн и бел, па покрај стандардните забележани во речниците се јавуваат и голем број специфични и интересни примери исцрпени од литературата или медиумите, на пр.: црн како гавраница, црн како гламна, црн како ѓумче, црн како сифт, црн како жужер / жужел, црн, црн како капинка, црн како од волот рогот, црн како саѓи, црн како сенка, црн како тунел, чивит црн; бел како алабастер, бел како аспра, бел како бисер, бел како гулаб на мирот, бел како (бел) лист хартија, бел како

карфиол, бел како маштеница, бел како свила, бел како слонова коска, бел како стиропор, бел како јајце, бел како пепел, бел како слана, црвен како ружа, црвен како каранфил, црвен како лубеница, црвен како вино, зелен/позеленет како ливада, син како цигер, жолт како дуња, жолт како месечина, жолт како алтан, жолт како дукат, жолт како смил и др.

Имајќи предвид дека боите се присутни во сè што нè опкружува, во сите јазици се потврдени голем број фраземи што содржат една од боите како составна компонента: бела, црна, сива, сина, црвена, зелена, жолта, розова. Иако се семантички еквивалентни, меѓу фраземиите може да се утврди целосно, делумно совпаѓање или несовпаѓање, земајќи ја предвид нивната структура и лексичкиот состав. Значењата на фраземиите со компонента 'боја' во голема мера се поклопуваат. Примерите покажуваат дека во фраземиите со компонента 'боја' во македонскиот јазик и во трите јужнословенски јазици (срп., хрв., буг.) постојат значителни структурни и семантички сличности и тоа најпрво во фраземиите кои своето значење го градат на визуелната компонента во заднинската слика, а делумно и на симболичката улога на бојата. Разликите се воочуваат во фраземиите во кои боите се користат во нивната симболичка улога бидејќи тој потенцијал се искористува или не се искористува во согласност со обичаите и етнокултурните стереотипи на народите и нивниот јазик (Cindrić 2015: 44–45). На пр. забележавме дека иако зелената е симбол за младоста, во хрв., буг. и срп. и жолтата се јавува во таква употреба, на пр. во хрв. *žit oko kljuna* 'многу млад и неискусен', во буг. *имам жълто около устата (под мустака)*, *с жълто около устата*, а во срп. *бити жут око кљуна*, но во македонскиот не е потврдена ваквата употреба.

Библиографија:

- Недкова, Е. (2008) „Фразеологизми с компоненти названия на цветове в български и руски език“, *Вестник Волг. госуд. университета*, 2008, серия 2, № 1.
- Недкова, Е. (2008) „Фразеологизми с компоненти названия на цветове в български и сръбски език“, *Изследования по фразеологија, лексикологија и лексикографија*, В память на проф. дфн. Кети Анкова-Ничева, София, стр. 119–131.
- Turk, M., Opašić, M., Spicijarić, Paškvan N. (2012) „Crno na bijelom: Crna, bijela i siva boja u hrvatskoj, talijanskoj i njemačkoj frazeologiji“, *Zbornik Međunarodnog znanstvenog skupa u spomen na prof. dr. sc. Josipa Jerneja (1909.–2005)*, Zagreb: FF press, str. 269–282.

- Велковска, С. (2016) „Боите во балканската фразеологија“, Меѓународен научен собир „Афирмација, проглаголување и проширување на вековниите културни врски меѓу Р. Македонија и Р. Србија“, Битола, стр. 45–49.
- Мирчевска-Бошева, Б. (2018) „Бојата на емоциите (врз материјал од македонската и руската фразеологија)“, *Славистички студии*, 18, стр. 100–110.
- Никодиновска, Р. (2012) „Белата боја во италијанските и во македонските фразеолошки изрази“. *Годишен зборник на Филолошкоиот факултет „Блаже Конески“*, кн. 38, Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, стр. 293–302.
- Никодиновска, Р. (2015) „Хромонимите црвено, жолто и зелено во италијанските и во македонските фразеолошки изрази“, *XLI меѓународна научна конференција на XLVII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*, Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, стр. 85–100.
- Оташевиќ, Ђ. (2007) *Мали српски фразеолошки речник*, Нови Сад: Алма.
- Оташевиќ, Ђ. (2012) *Фразеолошки речник српског језика*, Нови Сад: Прометеј.

Liljana Makarijoska, Bisera Pavleska-Georgievska

PHRASEMES WITH ‘COLOR’ COMPONENT IN SOUTH SLAVIC CONTEXT

Abstract

Subject of our interest are chromatic phrasemes, i.e. those containing a ‘color’ component, bearing in mind that colors have always been perceived as a special phenomenon, so their rich symbolism is reflected in folk culture, in literature, and in phraseology.

Our analysis is based on phraseological and explanatory dictionaries, and papers concerning the phraseology of Serbian, Bulgarian and Croatian languages, including some new phrasemes that have been confirmed in the language of the media and within Macedonian literature as well. The phrasemes are being grouped by the ‘color’ component, indicating their affiliation to separate semantic fields according to the phraseological meaning, in order to discover the similarities and differences in the compared languages.

The analyzed material confirms the universality of color conceptualization in the Macedonian language, confirming similar situation within the compared languages. However, many cases highlight the uniqueness and the diversity of these Slavic peoples from an ethno-cultural point of view.

Keywords: phrasemes with ‘color’ component, Macedonian language, South Slavic languages

Клучни зборови: фраземи со компонента ‘боја’, македонски јазик, јужнословенски јазици